

VILÁG
IRODALMI
LEXIKON

Akadémiai Kiadó

sváb-Szy

kodórol festett képe a legkiválóbb minta lett a középkor keresztény királyai számára mind Keleten, mind Nyugaton. ○ Kiad.: J. P. Migne: *PL* (67. köt., 1859, 29—872). ○ Magyarul: *Szókratész egyháztörténete* (Baán I., 1984). ○ *Irod.*: G. F. Chesnut: *The First Christian Histories* (1977).

Baán István

szokványos ütemtípus: → *ütem*

szokványrím; közhelyrím: olyan — alaki szempontból egyébként kifogástalan — rím, amely az adott nyelv költészetében a túl gyakori használatból elkopottá, banálissá vált. ○ (→ *banalitás, rím*)

Szepes Erika

szólam: ritmikai szempontból a beszéd kisebb gondolati egysége, amely a → *tagoló vers* egységeit alkotja; két vagy több szó, amely valamilyen nyelvtani viszonyban áll egymással. Pl. alany-állítmány: „a rózsá nyílik”, ill. „a rózsá szép”; jelző-jelzett szó: „a szép rózsá”; állítmány-tárgy: „rózsát szakít”; határozó-állítmány: „szépen virít”; határozós jelző: „nagyon piros” — és hasonló. Egy szó egyszerre több szóval is lehet — különböző — kapcsolatban. Pl.: „a szép rózsá nyílik”; itt a „rózsá” a „szép”-pel jelzős szólamot alkot, a „nyílik”-kal állítmányt. A kettő közül mégis jelzőjével van szorosabban összefűzve, s vele együtt kapcsolódik az állítmányhoz. Beszédbeli tagolása ennek megfelelően: „a szép rózsá | nyílik”. ○ A finnugor nyelvek → *tagoló vers*-ében a szólam a vers alapegysége. Különösen világos ez a magyarban: a szólam alkotja a *tagot*. Pl. „Elment Simon | disznót lopni” (népdal). Az első tag magában foglalja az állítmányi szólam mindkét elemét, alanyt és állítmányt, a második pedig a célhatározó szólamot, igenevet és tárgyát. Ezek azonban lehetnek hosszabbak is, vagy bővíthetnek — pl. jelzővel —, s akkor már két tagot alkotnak egymás mellett: „Elment a | két lány || virágot | szedni” (népdal). Három tagba egy-egy szó kerül mint egy önálló mondatrés. Ugyanígy lehet együtt állítmány és tárgy: „Látom fűjtét, | de csak alig” (népdal), és külön: „Rózsákat | szaggatál, || koronádba | fizéd” (*Ének Szent Lászlóról*). Még nagyobb növekedés további tagolódást okozhat: „Arra gyere, | amőre én” (népdal) első tagjában határozó és ige alkot egyetlen szólamot. De alkothat egyet a határozó önmagában is: „Amoda le | van egy erdő” (népdal). S felduzzadhat egymagában két tagra is:

A bolhási | kertek alatt
De sok utak | vannak arra!

(népdal)

Viszont belefér a tagba több szó is, sőt két szólam is:

Most lett szegény | igazán | boldog

(népdal)

„Most lett” és „szegény lett” együtt marad, mert a további két határozó jobban elválik tőlük. ○ *Irod.*: Brassai S.: Szórend és accentus (Értekezések a MTA Nyelv- és Széptudományi Osztályának köréből, 1889); Arany L.: Hangsúly és ritmus (1898); Vargyas L.: A magyar vers ritmusa (1952); uő: Magyar vers — magyar nyelv (1966).

Vargyas Lajos

○ A fenti, a → *magyaros verselés* ritmusát a szólam fogalmára építő koncepciók számára klasszikus kiindulópontként szolgáló elgondolás mellett a hazai szakirodalomban több, módosított értelmezés is ismeretes. *Kecskés A.* meghatározása szerint „a szólam az élőbeszédnek az a folyamatos szakasza, mely a) egy vagy több, értelmileg szorosán összetartozó szóból áll; b) határai szóhatárok, tehát legalább egy teljes szó alkotja; c) egy és csak egy kiemelkedő hanghordozásbeli főnyomatéka van, mégpedig első önálló jelentésű szavának első szótagján; d) utána a beszéd folyamataiban újabb főnyomaték vagy nyelvilleg kötött helyzetű beszédszünet következik; e) esetenként még egy, a főnyomatéknál gyengébb, nem feltétlenül szóhatáron levő beszédritmikai mellényomaték tagolja; f) hangzásideje bizonyos mértékig igazodik közvetlen szöveggörnyezetének időtartamviszonyaihoz.” *Vargyas* és *Kecskés* koncepciójának fő különbsége az, hogy míg az előbbi szerint a *szólamhangsúly* a versben csak másodlagos kísérőjelenség, *Kecskés* szerint a hangsúly ritmustényező: „beszédkünkben a szólamokból alakult ütemek és ütempárok kezdetét hangtani kiemelkedés (prominencia) jelzi. Ezt a szerepet a *szólamnyomaték* tölti be, a hangerő viszonylagos fokozódása (az eredeti értelmében vett *hangsúly*), valamint a hangmagasság viszonylagos emelkedése (a dallamesés) többnyire egymást kiegészítve, egyidejűleg”. ○ Még határozottabb formában jelentkezik a hangsúly ritmusalkotó szerepének feltételezése *Szuromi L.*-nél, aki szerint a magyaros verselés ütemei éppen azért azonosulnak szívesen a szólamokkal, mert a *szólamhangsúly*-nál sokkal erősebb a *szólam*-

az elami (mégpedig az ún. középelami); más környező nyelveknél (akkád, hurrita, hettita) eltérő szerkezetük miatt a szótagírás nem vált be (→ *elami irodalom, sumer irodalom*). ○ A japán szótagírás (*kana*) két, a 8—9. sz. fordulóján kínai írástípusokból kialakított változata a *hiragana* és a *katakana*. A szótagírás kézenfekvő a japánban, hiszen viszonylag kevés szótagot ismer és ezek szerkezete is egyszerű: magánhangzó, mássalhangzó + magánhangzó, és bármelyikükre következhet egy szótagalkotó -n hang, amelynek a későbbiekben külön írásjegye alakult ki. Eredetileg mindkét írás 47 szótagos volt és a korabeli nyelvállapotokat rögzítette. A *hiragana* megalkotójának és egyben az első → *iroha uta* szerzőjének a hagyomány *Kōbō-daishi* (774—835) buddhista szerzetest tekintti. A mai japán írásban a fogalomszókat (főnév, ige, melléknév) többnyire kínai írásjegyekkel (*kanji*) írják, és hol kínaiasan, hol japán ejtés szerint olvassák. A ragokat, kisebb szokat (pl. határozószók, névmások) hiraganával írják, a nem kínai idegen szavakat pedig katakánával. Egyre elterjedtebb, hogy az európai tulajdonneveket, elsősorban személyneveket latin betűs alakjukban hagyják meg. ○ Szórványosan további szótagírások is ismeretesek a világ több pontjáról. Közéjük tartozik a krétai és ciprusi írások némelyike (így az ún. lineáris B is), Kína térségének néhány írása (pl. a kitajoké), Észak-Amerikából a *Sequoia* által kidolgozott cseroki írás, valamint néhány, misszionáriusok által vagy segítségükkel létrehozott írásrendszer (eszkimó, kri). Az azték írásnak is ismeretes egy kései szótagírászerű változata. Afrikában a vai (Libéria) szótagírás mintegy kétszáz éves, a hagyomány szerint megalkotója *Momolu Duválu Bukelle* (→ *Libéria irodalma*). A szomszédos mende szótagírást ennek mintájára készítette egy *Kisini Kamala* nevű mohamedán szabó. A Kamerun területén fekvő Bamun királya *Njoya* (1880 k.—1933) a századfordulón több írásrendszert is kidolgozott, egyikük szótagírás (→ *Kamerun irodalma*). ○ A valószínűleg sémi eredetű indiai (pl. bráhmhi) és az indiaiból továbbfejlődött (pl. birmán, tibeti, thai) írások — egyes szaktekintélyek (pl. J. Friedrich) véleménye ellenére — nem minősíthetők szótagírásnak (betűírások), miként a kínai sem az (szó- vagy morfemírás). ○ (Még → *írástjel, íráskép, rovásírás, szótag*). ○ *Irod.*: J. Friedrich: *Geschichte der Schrift unter besonderer Berücksichtigung ihrer geistigen Entwicklung* (1966); R. A. Miller: *The Japanese Language* (1967); Mártonfi F.: A rögzít-

tett nyelv — az írás (Minerva Nagy Képes Enciklopédia, Település. Városiasodás. Az emberi kommunikáció, 1975); I. M. Djakov: *Sumerszkij jazik. Elamszkij jazik (Jaziki Aziji i Afriki, 3. köt., 1979)*; J. Chadwick: *A lineáris B megfejtése* (1980).

Kicsi Sándor András

szótagmérő verselés: az → *időmértékes verselés* (*Horváth J. szóhasználat* nyomán) szűkebb körben elterjedt megjelölése.

szótagrejtvény: → *irodalmi rejtvény*

szótagrás: a magyar verstani szakirodalom egy részének szóhasználatában a versek skandálódó — vagy a skandaláláshoz közeledő — felmondása esetén a → *szóátvágás* helyén keletkező ún. → *szünetrés*.

szótagrím: → *Silbenreim*

szótagszám: valamely szövegegység szótagokban mért terjedelme. Jelentősége a → *versben*, s mindenképp a → *szótagszámláló verselés* rendszereiben kitüntetett, ahol alapvető → *ritmustényező*. A vers → *metarendszerként* való funkcionálására mutat, hogy ritmusegységeinek metrikai szótagszáma számos versrendszerben nem azonos a beszélt → *köznyelvi* szövegek szótagszámával. A → *hanggyebeolvadás* különböző alakzatai csökkentik, a prozódiai dierézisek (→ *dierézis f.*) növelik a szótagszámot. Az olasz, spanyol és portugál verstani konvenciók ezen túlmenően is sajátos szabályok szerint számítják a → *verssor* terjedelmét. Az olaszban (→ *piano, verso*) a sorvégi utolsó hangsúlyos szótagot követő hangsúlytalan szótagig számítják a sor metrikai szótagszámát, s ugyanígy jár el a spanyol metrika is, a portugál verssor terjedelme pedig az utolsó hangsúlyos szótagig tart. E szabály úgy érvényesül, hogy ha az olaszban és spanyolban az utolsó hangsúlyos szótag után két hangsúlytalan szótag van, akkor a tényleges szótagszámmal a metrikai terjedelem egy szótaggal kisebb, ha pedig a sor hangsúlyos szótaggal végződik, akkor egy szótaggal nagyobb. A portugál metrikában az utolsó hangsúlyos szótagot követő hangsúlytalan szótag (ritkában két szótag) nem számít bele a sorterjedelmebe. ○ (→ *szótag*) ○ *Irod.*: Szepes Érika—Szerdahelyi I.: *Verstan* (1981); Kecskés A.: *A magyar verselméleti gondolkodás története* (1991).

Szerdahelyi István

szótagszámláló verselés: a verstani szakirodalom egy részének elgondolásában kü-

lönleges ritmusrendszer, amelynek alap-egységei meghatározott számú szótagokból alakulnak. Ez azt jelentené, hogy a szótagok bizonyos számának időtartama vagy egyéb sajátága — pl. hangsúlya — hozná létre a ritmikus folyamatot. Idészámítják a franciát, olaszt, tibetit, több szláv nyelv bizonyos versfajtaját és bizonyos szempontból a magyart is. ○ A francia költészet hosszú századokon át szinte csak az → *alexandrint* használta. Ez 12 szótagból álló sor, a hatodik után → *sormetszettel*. A francia népköltészet ismer más formákat is: a nyolcast és sokféle szótagszámú, refrénnel tagolt sorokat is. Kimutatható, hogy a szótagszám valójában nem ritmusalkotó tényező: a legtöbb vers ritmusa a néma *e* kimondásával is, elnyelésével is, sőt a nem néma *e* közbeszédserű kihagyásával is, pl.:

6	Le dessein en est pris,	6	je pars cher Thérémène.		
6	Je ne me soutiens plus,	6	ma force m'abandonne.		
5	L' dessein en est pris,	5	j' pars cher Thérémène.		
5	J' ne me soutiens plus,	2	ma fore'	3	m'abandonne.

(Racine: Phédre)

Az újabb alexandrin belső tagolása is állandóan változó szótagszámú egységeket hoz létre. Nyilvánvaló, hogy a ritmusalkotó tényező a gondolati egységek végén, minden megállás előtt jelentkező megnyúlás, amihez képest az előző szótagok számának kisebb-nagyobb ingadozása elhanyagolható. Az alexandrin krikristályosodott hat szótagos félsora pedig csak azt az időmennyiséget jelenti, amely a francia beszédben a legkedvezőbb egy kisebb gondolati egység kifejezésére. ○ A magyarban a → *szólamok* időbeli → *kiegyenlítő*ése az alapja, ennek azonban időbeli kerete meg van szabva, és pedig a szólamok szótagszámának felső határával. Ennyiben szótagzámlálónak is minősíthetnénk, abban az értelemben viszont nem, hogy csak „ismétlődő szótagszámú” ütemek vagy meghatározott szótagszám adhatna ritmust. A magyarban tehát, és úgy látszik, a franciában is, a különböző szótagzámláló versfajták csak formák a más tényezők által megvalósuló ritmusrendszeren belül; ugyanúgy, amint a hosszú és rövid szótagok váltakozásán alapuló időmértékes ritmusrendszernek formái a hexameter, sapphói sor és hasonlók. ○ Az orosz és lengyel versben a szótagzámláló vers máselvé népköltészeti és irodalmi ritmusfajták közt jelent meg bizo-

nyos ideig. A szerbben, lengyelben, meghatározott sormetszet kötelező benne, ahol szónak kell végződnie. (Pl. a szerb epikus tízesben a 4. után, a lengyel tizenegyesben az 5. után.) A cseh versben az ütemeknek lehetőleg szókezdettel kell egybeesni. Mindezek alapján itt is föltehető, hogy kell lenni valami más törvényszerűségnek a szótagzámon kívül, ami a ritmust alakítja, s amit még nem sikerült kimutatni, mint-hogy a megszabott szótagzámon kívül más tényezők is szükségesek a formához. S minthogy ezek a tényezők mások az egyes szláv népeknél, s minthogy más-más jellegű egyéb ritmusalkotó tényezők is létrehozhatk más-más ritmusfajta a különböző szláv népeknél, itt is kérdés, fenntartható-e a szlávok ősi, közös „szótagzámláló versének” fogalma, ahogy az a tudományos irodalomban kialakult. ○ *Irod.:* M. Grammont: *Le vers français, ses moyens d'expression, son harmonie* (1947); Várgyas L.: *A magyar vers ritmusa* (1952); uő.: *Magyar vers — magyar nyelv* (1966); R. Jacobson: *Studies in Comparative Slavic Metrics* (Oxford Slavonic Papers, 1952, 3.).

Várgyas Lajos

○ A szótagzámláló verselés problémájának tisztázását megnehezíti az a körülmény, hogy a szakirodalom e kifejezést (és szinonimáját, a *szillabikus verselést* — angolul *syllabism, syllabic measure*; németül *Silbenzählendes Versprinzip*) két, egymástól élesen megkülönböztetendő értelemben használja. I. tágabb értelemben így nevezik azokat a versformákat, amelyeknek → *ritmusegységei* (alapformájukban, a licenciás eseteket nem tekintve) mindig azonos szótagszámúak, függetlenül attól, hogy egyébként ritmusukat milyen alapvető ritmustényezőktől nyerik. Ilyen értelemben a → *hangsúlyos verselés* különböző formái közül az → *antikizáló hangsúlyos verselés* (vagy újabb elnevezéssel *hangsúlyváltó verselés*), és ezen belül a német → *alternáló verselés* hangsúlyos jambikus vagy trochaikus versformái szótagzámlálók, hiszen azonos lábalkban, sorfajaikban mindig azonos szótagszámú egységek ismétlődnek, a → *germán verselés* viszont nem szótagzámláló, mert ritmusegységeiben a hangsúlytalan szótagok száma változó. Az → *időmértékes verselésben* ugyanígy szótagzámlálók mindazok a formák, amelyeknek → *megfelelési* szabályai azonos szótagszám keretei között maradnak, mert egy rövid szótagot egy hosszú helyettesíthet, nem szótagzámlálók viszont a → *biceps* lehetőségével rendelkező formák, az → *anapestusból*, → *dakti-*